

Müsaibələr və mövqelər

Lalə Nağıyeva

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİNDƏ MEDİASİYANIN ROLU

Layihəsi ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanmış 12 noyabr 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hər kəsin öz hüquq və azadlıqlarını məhkəmələrdə müdafiə etməsinə zəmanət verir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən yaxud hərəkətsizliyindən məhkəməyə şikayət edə bilər.

Azərbaycan Respublikasında son illər ərzində aparılan, əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən məhkəmə hüquq islahatları sayəsində tamamilə yeni və beynəlxalq standartlara cavab verən, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının daha da etibarlı müdafiəsini təmin edən müasir məhkəmə sistemi yaradılmış və bu sahədə əldə edilmiş nailiyyətlər və qabaqcıl təcrübə ölkəmizdə bu islahatlara önəmli dəstək verən Avropanın aparıcı dövlətləri tərəfindən də etiraf olunmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyevin 2010-cu il 22 iyun tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər" və "Məhkəmələr və hakimlər haqqında", "Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə" Qanunla yerli iqtisad məhkəmələrinin bazasında inzibati-iqtisadi məhkəmələr yaradılmış və 2011-ci ilin yanvar ayının 1-dən "Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 iyun 2009-cu il tarixli Qanunu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi və "İnzibati İcraat haqqında" Qanun Respublika ərazisində qüvvəyə minmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, həm ümumi, həm də İnzibati-İqtisadi məhkəmələrə olan müraciətlərin sayının ilbəil artması müşahidə edilir. Ümumilikdə, yeni məhkəmə sisteminin fəaliyyətə başladığı 2000-ci ildən etibarən mülki xarakterli mübahisələrin sayı dəfələrlə artmışdır. Rəsmi statistik məlumatlara görə 2005-ci ildə məhkəməyə daxil olan iddiaların mülki mübahisələr üzrə ümumi sayı 65.989, iqtisadi mübahisələr üzrə isə 5.017 olmuşdur. Lakin artıq 2015-ci ildə mülki mübahisələr üzrə bu rəqəm artaraq 300.170, iqtisadi mübahisələr üzrə isə, 13.722 çatmışdır. Bununla yanaşı 2011-ci ildən başlayaraq inzibati mübahisələr üzrə məhkəməyə cəmi 6.818 iddia daxil olmuş, lakin artıq 2015-ci ildə həmin rəqəm artaraq 15.987 çatmışdır.

Məhkəmələrə ən çox əmlak, vərəsəlik, nikahın pozulması və aliment tələbinə dair müraciətlər daxil olur. Əlbəttə, vətəndaşların məhkəmələrə müraciətlərinin artması məhkəmələrə olan inamın bariz nümunəsidir. Bununla yanaşı göstərmək lazımdır ki, məhkəmələrə olan müraciətlərin sayının artması hakimlərin yüklənməsinə səbəb olur və bu da nəticədə baxılan işlərin keyfiyyətinə

müəyyən qədər təsir edir.

Məhkəmələrə olan müraciətlərin sayının azaldılması, yəni hakimlərin yükünün azaldılması məqsədilə mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ həlli yollarını axtarmaq lazımdır. Xarici ölkələrdə mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ həlli yollarının axtarışı mediasiya – vasitəçilik ideyasını və mediator-vasitəçi missiyasını meydana çıxarmışdır. Mediasiya latın mənşəli söz olub (mediare) hərfi mənası vasitəçilik etmək deməkdir. Yəni, mediasiya üçüncü neytral tərəfin, yaxud tərəflərin iştirakı ilə kompromisin tapılması, mübahisənin həlli, barışığın əldə olunması prosesidir.

Mübahisələrin məhkəmədən kənar həlli dedikdə, üçüncü tərəfin iştirakı ilə mübahisələrin məhkəmə baxışı olmadan həllinə nail olmaq başa düşülür.

Avropa ölkələrinin, Avstraliyanın, Çinin, Kanadanın və Amerika Birləşmiş Ştatlarının təcrübəsi göstərir ki, mediasiya çox böyük effekt verir. Məsələn, ABŞ-da mübahisələrin 70 faizi, Çin Xalq Respublikasında isə mübahisələrin 30 faizi məhkəmədən kənar formada mediatorların köməyi ilə həll olunur. Çin Xalq Respublikasında mediasiyani hətta “Xalq təbabəti” adlandırırlar.

Çin Xalq Respublikasında 29 dekabr 2007-ci il tarixli “Əmək mübahisələrinin mediasiyası və arbitrajı haqqında” və 28 avqust 2010-cu il tarixli “Xalq vasitəçiliyi haqqında” Qanunlar qəbul edilmişdir. Çin Xalq Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 8-ci bölməsi bütövlüklə barışıq proseduruna həsr edilmişdir.

“Xalq vasitəçiliyi haqqında” 28 avqust 2010-cu il tarixli Çin Xalq Respublikası Qanununa əsasən mediativ komitələr dedikdə, “xalq barışdırıcı komissiyaları” başa düşülür. Çin Xalq Respublikasının qanunvericiliyinə görə yetkinlik yaşına çatmış, mübahisələrin həlli sahəsində müvafiq peşəkar hazırlıq keçmiş, müəyyən təhsil səviyyəsinə, hüquqi biliklərə (hüquq təhsilinə malik olmaq mütləq deyil) və siyasi mədəniyyətə malik, qərəzsiz Çin Xalq Respublikasının vətəndaşı vasitəçi-mediator ola bilər.

“Kanadanın Ontario əyalətinin mülki məhkəmə icraatı qaydaları”nın 24.1-ci maddəsinə əsasən mübahisələrin ədalətli və daha tez həlli, həmçinin məhkəmə xərclərinin azaldılması məqsədilə mediasiya prosedurunun keçirilməsi mütləq sayılır. Yəni Kanadanın Ontario əyalətinin məhkəmələrində mediator vəzifəsi vardır və məhkəməyə daxil olan mülki iddialara ilk olaraq mediator tərəfindən baxılıb həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Fransa Mülki Prosesual Məcəlləsinin 131-1-ci maddəsinə görə məhkəməyə mülki iddia barədə ərizə qəbul edildikdən sonra hakim ilk olaraq mübahisə edən tərəfləri məhkəməyə çağırır və onlara mübahisənin bütövlüklə və ya onun müəyyən hissəsinin mediator tərəfindən həll oluna biləcəyini söyləyir. Fransa məhkəmələri mübahisə edən tərəflərə mübahisənin mediatorun iştirakı ilə həlli üçün 3 (üç) aya kimi vaxt verə bilər. Qeyd edilən 3 (üç) aylıq müddət mediatorun xahişi ilə daha 3 (üç) aya kimi uzadıla bilər. Fransa Mülki Prosesual Məcəlləsinin 131-3-cü maddəsinə uyğun olaraq həm fiziki, həm də hüquqi şəxs mediator ola bilər.

Həmçinin “Məhkəmə araşdırılmasına kimi mediasiyanın məcburi xarakteri haqqında” 3 may 2010-cu il tarixli Argentina Federal Qanununun 1-ci maddəsində hər bir məhkəmə araşdırılmasından öncə mübahisəyə mütləq qaydada mediator-vasitəçi tərəfindən baxılması nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunan Argentina Qanununun 4-cü maddəsinə görə cinayət xarakterli işlərdən, boşanma, nikahın etibarsız hesab edilməsi, valideynlik hüquqlarından məhrum edilmə və qohumluğun müəyyən edilməsi ilə bağlı işlərdən başqa bütün mübahisələrə ilkin olaraq mütləq qaydada mediator-vasitəçinin iştirakı ilə baxılır.

10 oktyabr 1967-ci il tarixli Belçika Məhkəmə Məcəlləsinin 1724-cü maddəsinə görə istənilən mülki mübahisə mediasiya proseduru vasitəsilə həll edilə bilər. Məhkəmə araşdırılmasından öncə və ya məhkəmə araşdırılması zamanı hakim mübahisə edən tərəflərə istədikləri mediatora müraciət etmələrini təklif edir. Amma, Kanadanın Ontario əyalətinin, Fransanın və Argentinanın qanunvericiliklərindən fərqli olaraq Belçika qanunvericiliyində məhkəmə araşdırılmasından öncə mübahisəyə mütləq qaydada mediator-vasitəçi tərəfindən baxılması nəzərdə tutulmamışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzv dövlətlərindən 39 maddədən ibarət 14 iyun

2007-ci il tarixli “Mediasiya haqqında” Moldova Respublikasının Qanunu, 20 maddədən ibarət 27 iyul 2010-cu il tarixli “Vasitəçinin iştirakı ilə mübahisələrin tənzimlənməsinin alternativ proseduru haqqında (mediasiya proseduru haqqında)” Rusiya Federasiyasının Qanunu, 28 maddədən ibarət 28 yanvar 2011-ci il tarixli “Mediasiya haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu, 19 maddədən ibarət 12 iyul 2013-cü il tarixli “Mediasiya haqqında” Belarus Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

03 iyul 2015-ci il tarixdə 42 maddədən ibarət “Mediasiya haqqında” Moldova Respublikasının yeni Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar 14 iyun 2007-ci il tarixli Moldova Respublikasının eyni adlı Qanunu qüvvədən düşmüşdür.

Vasitəçinin iştirakı ilə mübahisələrin tənzimlənməsinin alternativ proseduru haqqında (mediasiya proseduru haqqında)” Rusiya Federasiyası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən mediasiya proseduru mülki hüquq münasibətlərindən, o cümlədən sahibkarlıq və digər iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəticəsində, həmçinin əmək və ailə hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələrə tətbiq edilir. Mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılan mübahisələr yarandıqdan sonra mediasiya proseduru tətbiq edilə bilər. Kollektiv əmək mübahisələrinə, həmçinin mediasiya prosedurunda iştirak etməyən üçüncü şəxslərin hüquq və mənafelərinə yaxud ümumi maraqlara toxunulan və ya toxunula bilən mübahisələrə mediasiya proseduru tətbiq edilmir.

Analoji qaydalar demək olar ki, “Mediasiya haqqında” Belarus Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

“Mediasiya haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanununda mediasiyanın daha geniş sahədə tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, həmin Qanunun 1-ci maddəsinə görə mediasiyanın tətbiq dairəsinə aiddir - fiziki və hüquqi şəxslərin iştirakı ilə mülki, əmək, ailə və digər hüquq münasibətlərindən, habelə cinayət məhkəmə icraatı qaydasında böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər, digər cinayət hüquq pozuntuları (əgər Qazaxıstan Respublikasının qanunları ilə digər qayda müəyyən edilməyibsə) və icra icraatı həyata keçirilərkən yaranan münasibətlər.

Amma, nə Moldova Respublikasının, nə Rusiya Federasiyasının, nə Belarus Respublikasının, nə də Qazaxıstan Respublikasının qanunvericilik aktlarında məhkəmə araşdırmasından əvvəl mübahisəyə mediator-vasitəçi tərəfindən baxılmasının məcburiliyi öz əksini tapmamışdır.

“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu məhkəmələrdə mülki işlərin, həmçinin böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərlə bağlı işlərin azalması səbəbindən məqsədəuyğun olardı.

Həmçinin nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda bir ailənin, elin, cəmiyyətin ən yaxşı və hörmətli adamı kimi ağsaqqalın sözü, ağbirçəyin öyüdü həmişə mühüm əhəmiyyət daşıdığından qəbul ediləcək “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda birinci instansiya məhkəmələrində mediator vəzifəsinin təsis edilməsi və həmin vəzifəyə hər bir ərəzi vahidində ağsaqqal kimi tanınan insanların təyin edilməsi müsbət hal olardı.

Bir sıra avropa ölkələrinin qanunvericiliyində təsbit olunduğu kimi mediativ sazişin icrasının daha rahat təmin edilməsi məqsədilə, belə sazişin notariat qaydasında təsdiqlənməsi məqsədəuyğun olardı. Çünki notariat qaydasında təsdiq edilmiş saziş icra vərəqəsi qüvvəsinə malik olacaq.

Qeyd olunmalıdır ki, həm “Qurani-Kərim”də, həm də “Bibliya”da mübahisələrin dostcasına, xeyirxah vasitəçilərin iştirakı ilə həll edilməsinin fəzilətlərindən geniş bəhs edilir.

Mediasiya alternativ mübahisə həlli metodları arasında ən geniş yayılan və ən uğurlusudur. Mediasiyanın mübahisələrin həllində istifadəsini mümkün edən əsas tələb mübahisə tərəflərinin könüllü razılığıdır. Mediasiya yalnız hər iki və ya bütün (mübahisədə tərəflərin sayı çox olarsa) tərəflərin razılığı əsasında mümkündür.

Mediasiya əks, ziddiyyətli mövqenin, konfliktin mövcudluğundan və bunu məhkəməsiz, bitərəf vasitəçinin – mediatorun köməyi ilə aradan qaldırmaq istəyindən yaranır. Məhkəmələrdən, hakimlərdən fərqli olaraq, mediatorlar qanunvericiliyin bu və ya digər normalarına əsaslanaraq qərar vermir, mübahisə tərəflərinin özlərinə ziddiyyətlərin həlli yollarının axtarılıb tapılmasında kömək edir, buna şərait yaradır.

Məlum olduğu kimi, məhkəmələrə o işlər gedib çıxır ki, ortada cinayət faktı vardır, mübahisə, ziddiyyət artıq açıqlanmışdır, yəni məxfilikdən çıxmışdır, tərəflərdən biri digərinin ciddi cəzalandırılmasını (cinayət işlərində) tələb edir, yaxud (mülki mübahisələrdə) öz iddiasında ısrarlıdır, qəbul ediləcək qərarın məhkəmədən sonra məcburi qaydada yerinə yetirilməsinə zərurət, həm də nəzarət vardır.

Mediasiya və mübahisənin digər alternativ həlli üsulları o hallarda tətbiq olunur ki, tərəflər arasında mübahisələr vardır və onu danışıqlar, qarşılıqlı razılaşmalar yolu ilə həll edib, həm də bunu müvafiq qaydada sənədləşdirməklə yekunlaşdırmaq istəyi, arzusu ifadə edilmişdir. Mediasiyanın əsas üstünlüyü də ondadır ki, mübahisənin həllinə qarşılıqlı istək vardır, burada tərəflər problemin sülh, danışıqlar yolu ilə həllində maraqlıdırlar və belə bir mövqe nümayiş etdirirlər.

Məhkəmə çəkişmələri adətən tərəflərdən birinin “qalib”, digərinin “məğlub” olması ilə bitirsə, münasibətlər pozulursa, bəzən daha böyük narazılıqların təməli qoyulursa, mediasiyada hər şey könüllüdür, belə hallara yer yoxdur. Burada adətən uduş=uduş (win-win) formulu qüvvədədir.

Mediasiyada üçüncü tərəf yalnız mübahisə tərəflərinin sərbəst qərar qəbul etməsi prosesində onlara yardım göstərir. Tərəflər spesifik mübahisənin həllində kömək almaq üçün üçüncü tərəfə müraciət edirlər, vasitəçi də ünsiyyətin yaxşılaşdırılmasına kömək edir və beləliklə, tərəflər bir-birlərinin mövqelərini daha yaxşı anlayır və mübahisəni birgə həll etməyə hazır olurlar. Rahat şəraitdə öz mübahisələrini ortaya qoyub sərbəst müzakirə açır, çıxış, həll yolu axtarırlar. Tərəflər digər həll yolundan, konkret məhkəmələrdən fərqli olaraq vaxta, pula qənaət edirlər, tərəfdaşla münasibəti pozurlar. Mediasiyada könüllü qəbul edilməyən qərar olmadığı kimi, məcburi icra da yoxdur.

Mediasiya metodu məhkəmə mübahisə üsulunu bir çox məqamlarda üstələyir. Mediasiya mübahisələrə münasibətdə əks qütblü yanaşmalardan kənarlaşmağa və tərəflərin mövqe və maraqlarında fərqliliyi qəbul etməyə, onları qeyri-müəyyən hesab etməməyə imkan yaradır. Yaradıcı yanaşma və gələcək əməkdaşlığa şüurlu meyl əvvəllər mümkün görünən nəticələri mümkün edir.

Mediasiya tərəflərin vaxt, pul və emosional qüvvələrinə qənaət etməyə imkan verir. Onun aparılması zamanı prosesin şəraiti, təşkili və məzmunu mübahisə iştirakçılarının özləri tərəfindən birgə müəyyən edilir. Bu üsul konfliktin özündən, kimin doğru, kimin günahkar olduğunu araşdırmaqdan və qalibiyyətdən çox, konstruktiv həllin tapılmasına istiqamətlənir. Mediasiya tərəflərə gələcəyə baxmağa və yaradıcı qabiliyyətlərindən istifadə etməyə imkan verir.

Mediasiyanın köməyi ilə mübahisənin həlli zamanı əldə olunmuş razılıqlar bir qayda olaraq daha uzunömürlü olur, hadisələrin real vəziyyətinə, tərəflərin istəyinə daha uyğundur, bu da onların həyata keçirilməsini qarşılıqlı qəbul edilən və təbii addım kimi səciyyələndirir.

Dünyada geniş yayılmış mediasiya prosedurunun hər bir mübahisə zamanı tətbiq edilən müəyyən mərhələləri var. Belə ki, mediasiya prosedurunun başlanğıcında mediator mübahisə edən hər bir tərəfdən mübahisənin mahiyyətinin yazılı şəkildə ifadə olunmasını istəyir. Mediasiya proseduru bir qayda olaraq bütün tərəflərin iştirak etdiyi iclas ilə başlayır. Mediator tərəflərə prosedura öz rolunu və prosedurun konfidensial olmasını izah edir. Sonra isə problemin müzakirəsi başlayır, bu zaman mediator tərəflərə bir-birləri ilə birbaşa ünsiyyətdə olmaq imkanı verə bilər. Prosedurun müddəti baxılan mübahisənin mürəkkəbliyindən asılıdır. Bəzi alimlər haqlı olaraq hesab edirlər ki, əvvəllər məhkəmədə işləmiş mediatorlar digər mediatorlarla müqayisədə üstünlüklərə malikdirlər, çünki onlar tərəflərə mübahisənin həlli üçün məhkəməyə müraciət edildiyi halda hansı qərarın qəbul ediləcəyi barədə əsaslandırılmış fikir söyləyə bilirlər.

Əvvəllər mediasiya əsasən ailə və əmək mübahisələrinin həllində tətbiq edilirdi. Hal-hazırda isə mediasiya metodundan daha çox sahələrdə, məsələn, istehlakçıların hüquqları ilə bağlı mübahisələrin həllində, kommersiya və s. istifadə olunur. Ona görə ki, mediasiya prosedurunun effektiv, dayanıqlı xarakteri onu geniş dairəli münaqişələrin həllində istifadə edilməsinə imkan verir.

Qeyd etmək istərdik ki, ailə münasibətləri - mediasiyanın tətbiq edilməsi ilə bağlı olan əsas sahələrdəndir. Evli cütlüklər, valideynlər və övladlar, qardaş və bacılar, həmçinin digər qohumlar arasındakı münasibətlər adətən şəxsi maraqlar və yüksək emosionallıqla bağlı olur. Məlumdur ki, ailə həyatında çox tez-tez fikir ayrılıqları olur, bu isə psixoloji və hüquqi problem yaradır. Bəzən uzanan və çətin həll edilən münaqişələr ailə münasibətlərində böhrana gətirir. Bu zaman ən müdrik çıxış yolu kimi ailə mediatoruna müraciət etmək olar. Mediasiya ailə münaqişələrini məhkəməyə müraciət etmədən həll etməyə kömək edə bilər.

Ailə mediasiyası mediasiyanın digər formalarından onunla fərqlənir ki, burada münasibətlər psixologiyasına xüsusi diqqət yetirilir, münaqişənin həlli zamanı mediator psixoloji metodlardan istifadə edir.

Ailə mediatoru ər-arvad münasibətlərini tənzimləməyə çalışır, bu zaman o, ilk növbədə hər iki tərəfə qulaq asır, onların mövqeyini, tələb və arzularını aydınlaşdırır, emosiyaları sakitləşdirir, kompromis yaratmağa çalışır, vəziyyəti kənardan öyrənir, tərəflərin razılığı əsasında məsələnin yeni həll variantlarını və imkanlarını təqdim edir, danışıqların məxfiliyini qoruyur. Ailə mediatoru tanış insan, yaxud kənar insanlar ola bilər, lakin hər bir halda neytral adam olmalıdır.